

DE TRIBUNE

Redactieadres:

D. J. WIJNKOOP, N. Prinsengracht 10
Amsterdam.

SOC. DEM. WEEKBLAD

Administratieadres:

J. C. GETON, Wijtenbachstraat 13
Amsterdam.

- VERSCHIJNT ELKEN ZATERDAG. -

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling 40 cent per
3 md. Buitenland 65 cent. Losse nummers 3 cent.

Onder Redactie van:

J. C. GETON, W. v. RAVESTEIJN Jr. en D. J. WIJNKOOP.

Advertentiën.

Per regel 10 cent
Bij abonnement speciaal tarief.

INHOUD: Feministische en Humanitaire Dames. — De eerste vruchten. — Een gevaarlijk spelletje. — Potgieter. — Woningellende. — De Vagebond. — Uit de Vakbeweging; Belgische Vakverenigingscongressen. — Ingezonden. — Feuilleton: Het Historisch materialisme voor arbeiders verklaard.

VAN DE ADMINISTRATIE.

Zij, die zich nu abonneren voor het 4e kwartaal, ontvangen de 3 nog in dit kwartaal verschijnende nummers gratis. We noodigen onze vrienden uit met deze nummers de propaganda flink ter hand te nemen.

Feministische en Humanitaire Dames.

Stoute wereld kom eens hier,
Laat u hervormen voor mijn plezier!
Een Variatie op een oud liedje, in
Het Jaar van de Vrouw.

door CORNELIS VETH.

De arbeiders en hun vrouwen zullen het misschien niet weten, maar er is deze week te Amsterdam een Internationaal Kongres voor Vrouwenkiesrecht gehouden, voor Dames-Kiesrecht natuurlijk. Een feministische dame, Dr. Aletta Jacobs, erg ouwerwetsch, zooals feministen nu eenmaal zijn en Presidente van het Centraal-Comité, zei dat er een aanzienlijk aantal ernstige (natuurlijk ernstige) vrouwen bijeen waren gekomen, om *dit grootste der moderne wereldproblemen* te bespreken. En een „meer algemeen *humanitaire*” dame, Mr. E. C. van Dorp, Voorzitster van den „Bond” (niet te verwarren met de „Vereeniging” asjeblijft) voor Vrouwen-Kiesrecht, wier woorden minder binnen en meer buiten de deur van het Kongres worden gehoord, beweert, dat „de vrouwen-beweging een kind is van twee geestelijke werelden” en dat die van den Bond gegroeid is „uit het innerlijke wezen der vrouw.” Met deze en dergelijke frases, die bij ristjes in woord en in geschrift op dit Kongres op te vangen zijn, staan de dames tegen de altijd ijverige Pers te praten en tegen elkaar te babbelen over haar Stemrecht. Men kan zeggen, er komt bij de feministen zowel als bij de „meer algemeen humanitaire” (wat die naam dan ook moge beduiden!) hoe langer hoe minder notie van den werkelijken, economischen grond van haar eigen streven. In de tijden van het boek van Charlotte Perkins, (over den Economischen toestand der Vrouwen) door Aletta Jacobs indertijd vertaald, hadden ze er nog wel eenig begrip van. Maar het begrip wordt zeldzaam, het is bezig uit te sterven. . . . bij de dames. Dat bewijzen zelfs de „Kleine Geschriften” van den Bond, die buiten het Kongres worden rondgedeeld, en voor „modern” moeten doorgaan. Maar veel meer dan het motto dat boven dit artikel is gezet, staat er eigenlijk ook niet in. De Bond mengt zich immers in geen politieke aktie!

Natuurlijk is dit mede'n gevolg van de allerwegen sterker wordende beweging van depr oletarische vrouwen. Zooals kunstenaars en wetenschapsmensen kunnen raaskallen als ze over de maatschappij spreken, door hun onbestemde vrees voor het proletariaat; zooals burgerlijke demokraten naar frazes zoeken tegelijk om het proletariaat aan te trekken en zwak te houden, — zoo staan de eigenlijke feministen als ouwe wijven te raaskallen uit onbestemde angst voor de vrouw uit het volk, en de humanitaire dames, een Mr. van Dorp, een Mevr. Wijnandts Francken, zoeken *nieuwe* frases om de proletarische vrouw te lokken, die ze toch klein willen houden. Maar omdat ze de vrouwen der proletariërs van haar eigen strijd af willen lokken, die dames,

daarom moest de Arbeiders-Partij zich met haar en haar Kongres bezig houden. Als er nog één andere reden was voor de vergadering, die de S. D. A. P. jl. Maandag te Amsterdam hield, dan was het zeker niet de ernst van het Dames-Kongres, maar wel de door dat Kongres miskende ernst van de *zaak van het algemeen Kiesrecht ook voor de vrouw*. Want waar men de proletarische vrouw en haar nooden buiten de sfeer van het ultra-deftige Kongres hield, daar werkte men eigenlijk *niet* meer voor het *Kiesrecht aan de vrouw*, maar voor het *Kiesrecht* aan de *bezittenden* van elk geslacht.

De proletarische vrouw echter heeft verschillende redenen om het Kiesrecht ook voor zich te eischen. Als arbeidster wil zij het Kiesrecht omdat zij, deel uitmakend *even goed als de man* van de arbeidersklasse, het A. K. noodig heeft in haar strijd *tegen het* ook haar uitbuitend *Kapitaal*. Zij strijdt voor Sociale Hervormingen, omdat vooral ook de arbeidsters eerst daardoor sterker en bewuster kunnen worden. Waar de werkelijkheid haar evenwel meer en meer aantoonde, dat die Hervormingen zonder den strijd voor A. K. niet te krijgen zijn daar worden juist de *arbeiders-vrouwen* langzamerhand de ijverigste strijdsters voor het Vrouwen-Kiesrecht, veel meer dan de bourgeois-vrouwen. Maar dan moet er ook uitdrukkelijk worden *gestreden*, en wel gestreden voor het Algemeen Vrouwen-, en niet voor het Beperkt Dames-Kiesrecht. En zelfs de „vooruitstrevige” *Bond* wil zich niet uitdrukkelijk voor Algemeen Vrouwen-Kiesrecht verklaren, zoodat het onder zijn leden dan ook wemelt van professoren en jonkvrouwen en zelfs Ida Heyermans er toe behoort, zooals Mevr. Francken openlijk doch ongevraagd mededeelde. De proletarische vrouwen echter strijden in de S. D. A. P.

Als moeder heeft de arbeidersvrouw veel meer reden dan de burgerlijke vrouw om voor haar vrijmaking te strijden, vrijmaking voornl. uit de handen van den Kapitalistischen loonarbeid, die haar belet haar moederplichten te vervullen, zooals zij wil. Tegen dat loon-stelsel evenwel weigert de burgerlijke vrouw en moeder zich te verzetten. Als zij strijdt voor Vrouwen-Kiesrecht, dan is dat om haar rechten van bezit en kennis, dat bezit en die kennis waarmee het Kapitalisme de wereld der arbeiders uitbuit, naast of tegen die van den man te doen gelden. Het is niet de „eerste stap”, dat Dames-Kiesrecht, om te komen tot de vrijmaking van de vrouw, dat is — bij de tegenwoordige economische omstandigheden en den wassenden stroom van vrouwenarbeid, — van de arbeidster. Maar gelijk onze partijgenoot Clara Zetkin terecht opmerkte: het beperkte Vrouwen-Kiesrecht, in tegenstelling tot het Algemeene, is de *laatste* stap tot het wegnemen der belemmeringen van de vrijheid van het bezit, ongeacht of de bezitter man of vrouw zij. Daartoe hebben de arbeidsters toch geen reden, om mede te werken. De arbeidsters strijden met den man tegen het Kapitaal en vóór het Socialisme. Dat moge Feministen en Humanitaire nu onaangenaam zijn, maar de arbeidsters strijden met den man voor het A. K. voor mannen en vrouwen. ¹⁾

¹⁾ „Door het verzuim van een briefbezorger” was ook tot onze spijt geen verslaggever van Het Volk aanwezig in de vergadering over het Vrouwen-Kiesrecht door de S. D. A. P. dezer dagen te Amsterdam belegd. Wij danken het aan de vriendelijkheid van een der leden van onze Redactie, dat wij zool geen verslag dan toch ten minste een gedeelte ervan in dit blad kunnen opnemen. RED.

De eerste vruchten.

Voor hen, die de socialistische litteratuur kennen, die de geschriften onzer groote voorgangers Marx en Engels als eene onuitputtelijke bron van kennis waardeeren, dwingt datgene, wat in onze eigen rijen zoo in de laatste jaren gebeurt, dikwijls een glimlach af, al is het ook geen vroolijke. En het schijnt hun werkelijk dikwerf toe, dat Marx en Engels in hunne critiek Hollandsche personen en toestanden op het oog hadden, zóó, tot in onderdeelen nauwkeurig, slaat het door hen gezegde op hetgeen thans in onze partij geschiedt.

Er is hier reeds vroeger op gewezen dat de „Heilige Familie” herrezen was, maar thans waart de schim van een Herman Kriege in onze provincie Limburg rond.

Partijgenoot Van Vorst heeft zich in Maastricht gevestigd, aangesteld als propagandist door de arbeidersorganisaties aldaar. Hij wordt de hoofdredacteur van een veertiendaagsch blad „De Voorvechter,” en om propaganda voor dat blad te maken, verspreidt de „Commissie voor de Sociaal-Democratische Propaganda in Zuid-Limburg” eene circulaire.

Deze circulaire is het, die ons zoo sterk aan Kriege heeft herinnerd. Deze Kriege had in 1846 een arbeidersblad opgericht, dat toevalligerwijze denzelfden naam droeg als de voorganger van „De Voorvechter,” namelijk „De Volkstribuun.” En een der hoofdgrieven, die Marx nu onmiddellijk tegen Kriege oppert, is dat hij het Socialisme „tot eene zaak van algemeene menschenliefde verdoezelt.” Welnu de oproep tot steun voor ons nieuw Sociaal-Democratisch blad is niet gericht tot de Sociaal-Democratische voelende arbeiders, o neen: „zij is veel algemeener”, zou Kriege hebben gezegd. Onze propagandacommissie richt zich met „haar woord tot hen, die recht en liefde onder de menschen willen.” Nu mag dit misschien in overeenstemming zijn met de geestesrichting van den nieuwen redacteur, in strijd is dergelijke oproep met de tot nu toe gangbare meening der Sociaal-Democratie. Wij verwachten geen hulp van hen, die recht en liefde onder de menschen willen. Onder dergelijke phrases verstaat ieder wat anders. De meest verstopte bourgeois zal U verzekeren, dat ook hij recht en liefde onder de menschen wil. Is het niet treurig, dat men thans nog Sociaal Democraten dergelijke eenvoudige beginselen van onzen strijd te leeren heeft. Het beste antwoord, dat wij onzen partijgenooten uit Zuid Limburg geven kunnen, zijn de woorden waarmee Marx Kriege beantwoordt: „De ijzeren noodzakelijkheid verschaft ons socialistisch pogen verbreiding en krachtige aanhangers,” en de ontwikkeling der maatschappij „zal voor het socialisme beter de baan vrijmaken, dan alle liefde, die in alle gevoelvolle harten der wereld gloeit.”

In de circulaire wordt er van gesproken, dat de priesters tot plicht hebben „de dienaren te worden der nederigsten onder de nederigen, der leden van de gesmade en domgehouden arbeidersklasse.” Kriege drukte deze zelfde gedachte aldus uit; „dat men in naam der armen, der ongelukkigen, der verstootenen voor de eindelijke verwezenlijking van het schoone rijk der broederliefde optrekken moest.” Maar is dit nu een taal voor leden der internationale

De Vagebond.

Groen zijn de weien,
 Groen zijn de boomen,
 Licht zijn de luchten,
 Heet is de grond.
 Heet zijn de handen,
 Brandend de oogen,
 Groen is de plunje
 Van den vagebond.

Geel zijn de blaren,
 Dor zijn de velden,
 Donker de wolken,
 Kil is de grond.
 Kil zijn de handen,
 Somber de oogen,
 Geel zijn de wangen
 Van den vagebond.

Wit zijn de velden,
 Wit zijn de boomen;
 Hard zijn de wegen,
 Hard zijn de stroomen.
 Wit zijn de haren,
 Bleek-blauw de mond.
 Stijf ligt het lijf
 Van den vagebond.

Groen kleurt de linde,
 Groen kleurt de wei;
 Zoet geuren winden,
 Zacht zoemt de bij.
 Wit straalt de meibloem,
 Geel glanst de grond.
 Groen is het graf
 Van den vagebond.

D. St.

Woningellende.

Het is ongeveer een halve eeuw geleden dat Marx in *Het Kapitaal*, schrijvende over de woningtoestanden der Engelsche arbeiders, specialiteiten op woninggebied citeerde, die, ofschoon ze als inspecteurs alleen te rapporteeren hadden wat ze zagen, toch zich geroepen gevoelden, een kreet van afschuw te doen hooren omtrent de walgelijke toestanden, die ze constateerden.

En omdat die woningellende, zij het dan ook eenigermate veranderd, toch nog bestaat onder het kapitalisme, is het niet van gewicht ontbloot, die officieele autoriteiten, die Marx aanhaalt, even te laten zeggen, hoe ze de toestanden vonden.

Uit het woningrapport van Dr. Simon, citeert Marx (bldz. 624, band 1):

„Ofschoon mijn officieelen uitgangspunt uitsluitend medisch is, gebiedt toch de meest gewone menselijkheid de andere zijde van het kwaad (van den woningtoestand) niet over het hoofd te zien.

„In zijn hoogsten graad (van slechten woningtoestand) is het gevolg haast onvermijdelijk een zoodanige verloochening van elk kiesch gevoel, zoo vieze verwarring van lichamen

God werd meer en meer een schimmige, abstracte Geest ver van de realiteit. Hiertoe werkte de oude christelijke verachting voor „het vleesch” niet weinig mede. En ook de scheiding, die, naar mate de techniek ingewikkelder, en de arbeidsverdeling grooter werd, aldoor zich verbreedde tusschen handen- en hoofd- arbeid, waarbij de hoofd- arbeid bij de bezittende klassen, de handen- arbeid aan het proletariaat kwam, ook deze scheiding maakte, evenals in de Grieksche wereld, dat in den godsdienst de stof geheel werd weggecijferd. Door al die oorzaken noemde de wijsgeer Kant, alle tijdelijke en ruimtelijke dingen slechts verschijningen waaraan geen werkelijk bestaan toekwam. De wijsgeer Fichte erkende alleen een geestelijk Subject of Ik, de wijsgeer Hegel zag een absoluten Geest, die als uiting van zich zelf de wereld stelt, welke wereld ten slotte tot zelfbewustzijn komt en in het absolute geestelijke zijn terugkeert.

Zoo ver had de kapitalistische maatschappij het burgerlijk individu vereenzaamd, vergeestelijkt en voor zich zelf onbegrijpelijk gemaakt, dat de filosofen der 18e en 19e eeuw zich zulk een eenzamen, abstracten en onbegrijpelijk God schiepen! 1)

Maar de uitvinding der stoommachine deed de productiekrachten, de verkeersmiddelen en daardoor het kapitaal enorm toenemen. De nieuwe techniek stelde weder tot grooter onderzoek der natuur in staat en had dit nodig. De natuur ging weer meer open voor het oog van den mensch, de wettelijke samenhang van

1) Het bestek van dit geschrift laat natuurlijk niet toe alle filosofische richtingen te behandelen.

en lichamelijke verrichtingen, zoodanig vertoon van geslachtelijke naaktheid, dat ze eenvoudig beestachtig, niet menschelijk is.

„Aan deze invloeden bloot te staan is een schande, die verergert, naarmate zij langer voortwerkt. Voor de kinderen, die onder dezen vloek geboren worden, is het een doop der schande.”

Een andere autoriteit haalt Marx aan: Dr. Embleton van Newcastle, directeur van een hospitaal: (bldz. 627, band I.)

„Zonder twijfel is de oorzaak van het voortduren en verbreiden der typhus gelegen in de opeenhooping van menselijke wezens en de onreinheid der woningen. De huizen, waarin de arbeiders gewoonlijk leven, liggen in afgesloten stegen en sloppen. Zij zijn, met betrekking tot licht, lucht, ruimte en reinheid ware voorbeelden van gebrekkigheid, van ontbering en ongezondheid, een smaad voor elk beschaafd land.

„Daar liggen 's nachts mannen, vrouwen en kinderen door elkaar. De huizen zijn slecht van water en nog slechter van privaten voorzien, vuil, zonder behoorlijke ventilatie en geheel verpest.”

Inderdaad zijn de woningtoestanden nog zoo slecht. Niemand zal ontkennen, dat bij de ontwikkeling der arbeiders-organisaties groote lagen der arbeidende bevolking zich in die halve eeuw ontworsteld hebben aan een toestand, die toen in beduidenden omvang ook bij hen aanwezig was.

Maar anderzijds zal wel niet ontkend kunnen worden, dat er bij de uitbreiding der bevolking, ontwikkeling van industrieën en kapitalistische tendenzen der voortbrenging, ontstaan is een groot leger ongeschoolde proletariërs, die voor 't meerendeel de bevolking der krotten uitmaakt, naast een deel slecht betaalde proletariërs en zoogenaamde armen.

En waar het kapitalisme internationaal is, daar is de menselijke ellende, die ze over duizendtallen uitstort, evenzeer internationaal.

En wat voor zooveel tientallen jaren verhaald is in *Het Kapitaal* van Marx dat is, wat de woningellende betreft, tot op den huidigen dag nog waar.

Die burgerlijke rapporteurs spraken van „verpeste” toestanden en van een „smaad” voor elk „beschaafd” land

Het kapitalisme kent hoon noch smaad, en zijn beschaving komt slechts een gering deel der menscheid ten goede. Het kapitalisme moet nu eenmaal krachten zijn eigen wetten werken, al brengt het de krachten en machten voort, die het zelf ondermijnen.

Die bende onderkruipers, van uit Engeland en Duitschland aangevoerd bij de Rotterdamse havenarbeidersstaking, die groote aantallen ongelukkigen, die steeds en overal loeren op 'n groote uitsluiting of werkstaking, om als onderkruipers, werkwilligen dienst te doen, men kan er van op aan dat het de mannen zijn, die in die krotten zijn opgegroeid, in de achterhoeken van de groote steden of uit de achterlijke boerenbevolking zijn voortgekomen.

Het zijn de proletariërs, die bij hun geboorte „de doop der (kapitalistische) schande” hebben ondergaan in die krotwoningen.

In ons land zijn ze ook bij duizendtallen te vinden

In ons groot Mokem zijn het de „kerels” en „wijven” zooals de bourgeoisie ze noemt, en die wij kennen als die klassegenooten, die bij onze klassebetoogingen op 1 Mei aan den kant blijven staan, die ons aangapen of wij de gekken en zij de verstandigen zijn, of wij met onze demonstraties niet anders te doen hebben dan hun reden te geven tot lol, tot hossen en joelen of tot dwaas staren naar onze vaandels en toortsen.

alle natuurverschijnselen werd nog verder ontdekt, een bovennatuurlijk wezen werd weder al verder en verder uit de natuur teruggedrongen, verdween geheel.

En nu voor het eerst werd ook de kennis der maatschappij dieper. De voorhistorische tijd werd onderzocht, de tijd der geschreven geschiedenis werd beter begrepen, de statistiek kwam op, men begon het wetelijke in de daden der menschen te doorzien zoo goed als in de verschijnselen der natuur. En naar mate het natuurlijke in den mensch beter werd begrepen, verdween, evenals uit de natuur, de behoefte aan het bovennatuurlijke uit den mensch en de maatschappij.

Het was de techniek, de verkeersmiddelen, de productiewijze, het reusachtig kapitaal, dat opgehoopt werd, dat aanspoorde en in staat stelde tot onderzoek der natuur. Het waren de geweldige, uit het productieproces ontstaande sociale vraagstukken, die de gedachten der menschen prikkelden om de maatschappij te doorgronden. Het was de techniek, die in staat stelde de diepe aardlagen te doorwroeten, verre reizen te maken naar primitieve volken, gegevens te verzamelen voor geschiedenis en statistiek. De productiewijze, die de behoeften schiep, schiep ook de middelen tot voldoening der behoefte.

En die klasse, die vooral de nieuwe wetenschappen noodig had om haar techniek en haar winst uit te breiden en de oude reactionaire klassen: grondbezitters, adel en geestelijkheid te overwinnen: dat wil dus zeggen de industrieelen en handelskapitalisten, die men in de politiek de liberalen noemde — die klasse ging hoe langer zoo meer het wettige en natuurlijke van alle verschijnselen in natuur en maatschappij inzien, bij haar verdween de godsdienst zoo goed als geheel. „Er

Hoe ellendiger de volkshuisvesting, hoe sprekender bewijs voor de slechtheid der kapitalistische voortbrenging.

De woningellende is als graadmeter te gebruiken van de werking van het kapitalisme.

De slechte woningtoestand beteekent dat er te weinig verdiend wordt door de arbeiders, dat de arbeidstijd te lang is, dat er teveel arbeiders zijn en te weinig werk, dat de organisatiemacht der arbeidersklasse nog niet zeer veel te betekenen heeft, dat de sociaaldemocratie nog niet veel beduidt onder groote groepen der bevolking.

En voor zoover er woningwetten en bouwverordeningen, woninginspecties en woningraden, gezondheidsraden en woningpolitieën zijn gekomen, bewijst het slechts, dat 't kapitalisme en zijn burgerlijke politici en technici slechts tot oplappen en opkalevateren van den rotten toestand in staat zijn.

En dat dit steeds gebeurt: eerstens uit zelfbehoud voor de eigen klasse, met het oog op de „openbare veiligheid en gezondheid”, en tweedens door den drang van het socialistisch, georganiseerd proletariaat in en buiten de vertegenwoordigende en wetgevende lichamen, dat weten wij wel.

Maar ook blijkt, als de bourgeoisie al hervormend en oplappend optreedt, juist bij de woningellende, dat ze meest terugschrikt voor de konsequentie van haar eigen daden.

Dat zien we bv. zeer sterk in Amsterdam, waar de gemeenteraad op den loop ging voor het belang van huiseigenaren en krotbezitters.

S. J. POTHUIS.

Uit de Vakbeweging.

Belgische Vakverenigingscongressen.

Pinksteren hielden van de Belgische vakbonden de metaalbewerkers, boekdrukkers, boekbinders, gemeentewerkliden en bouwvakarbeiders hun jaarlijksch congres.

Het belangrijkste van alle was 't congres der bouwvakarbeiders, dat in Hoei (prov. Luik) plaats vond. De bouwvakarbeiders behoorden, wat merkwaardig is, tot voor korten tijd tot de slechtst georganiseerde arbeiders van België. Hun zeer losse nationale federatie werd in 1906 met 1430 leden in 7 afdelingen gesticht. Hun leden zijn bijna uitsluitend metselaars en opperlieden, op twee of drie plaatsen ook stucadoors. In 1907 steeg het ledental tot 3779, 31 Maart 1908 bedroeg het, na den gunstigen afloop van verschillende plaatselijke loonbewegingen 4961. Het voor vier maanden opgerichte vakblad heeft een opslag van 6650 exemplaren.

De bouwvakarbeiders nu hebben op dit congres een stap gedaan, die niet alleen voor hun eigen organisatie, maar ook voor de ontwikkeling der geheele Belgische vakbeweging van het grootste belang is. Zij zijn de eerste van alle Belgische vakbonden die hun losse nationale federatie hebben veranderd in een gecentraliseerde, geheel ingericht naar het voorbeeld der Duitsche vakbonden. In plaats van de verschillende plaatselijke kassen komen nationale stakings- en werkeloosheids-kassen, kassen voor rechtshulp en ongevallenverzekering. Het entreegeld zal 1 franc, de contributie voor bestuurs- en agitatiekosten 25 centimes per maand, die voor de stakingskas 35 centimes per maand bedragen. De vaststelling van de contributie voor de overige kassen en de plaatselijke afdracht werd opgedragen aan een commissie van 7 leden. De nieuwe regeling treedt reeds den 1en Juli van dit jaar in werking. De plaatselijke groepen mogen niet meer dan 20 pct. van de totaalinkomsten voor hunne bijzondere doeleinden gebruiken. Al deze bepalingen werden met 12 tegen 2 stem-

kon toch nog wel een God zijn,” die gedachte, ergens heel op den achtergrond van hun bewustzijn levend, voor de praktijk van geen waarde, dat was wat bij hen van den godsdienst overbleef.

De modernen of vrijzinnigen (in den godsdienst wat men in de politiek liberalen noemde) gebruiken God alleen nog maar om „goed” en „kwaad” te verklaren, te voldoen, zooals men het noemt, aan hun „zedelijke” behoeften om den geest, wiens wezen hun ook nog een raadsel is, uit een bovennatuurlijke bron te kunnen doen ontspringen. Voor de natuur en een goed stuk van het menschen- en maatschappelijk leven hebben zij God al niet meer nodig, de op de techniek gesteunde wetenschap heeft hen daarover al genoeg ingelicht.

Zoo heeft het moderne kapitalisme sinds de dagen van Luther en Calvin den godsdienst, doordat het de wereld aldoor beter begrijpen deed, steeds fijner, ragfijner, vager, verder afgelegen, onwezenlijker gemaakt. Men heeft in reactionaire, vrijzinnige, ja zelfsocialistische kringen het mij zeer kwalijk genomen, toen ik eens schreef, dat de godsdienst als een laffe schim met gebogen hoofd van de aarde vlucht. Het was echter niets dan het constateeren van een feit: de godsdienstige voorstellingen worden aldoor schimmiger, alleen ten onder gaande klassen, als kleine burgers en boeren, en reactionaire klassen, als grootgrondbezitters, leven, met hun ideologen, nog met overtuiging in voorstellingen van vroeger eeuwen, het meerendeel der bezittende klassen en hun intellectueelen hebben nog slechts een schim van godsdienst over, of huichelen om andere redenen overtuiging, of gebruiken den godsdienst als kluisier voor het proletariaat. De kennis, die door de ontwikkeling der kapitalistische productie is gebracht,

